

OSVRTI

JOŠ O DVOGLASNIKU PISANOM IJE

Javljam se povodom napisa Dalibora Brozovića¹ i Ive Pranjko-vića² u vezi s kontinuantama *jata*, a posebno dvoglasnika *ie* u hrvatskom književnom jeziku. Odmah moramo istaći da, kao i D. Brozović, smatramo da je dugi *jat* fonem-diftong *iē* (u daljnjem tekstu iz tehničkih razloga pišemo *ie*), a kratki je *jat* ili sekvenca *jē*, koja u određenim situacijama alternira sa sekvencom *je*, dok je u manjem broju situacija fonem *e* ili *i*. Osim toga, ovaj tekst nije napisan s pretenzijom za nekim konačnim rješenjima, pogotovo s obzirom na najnovija istraživanja Ive Škarića,³ nego sa željom da iznesemo naše shvaćanje sudbine *jata* u hrvatskome jeziku. U vezi s tim ne bismo se mogli složiti s I. Pranjkovićem koji kaže da "takav opis predstavlja presedan ne samo kad je riječ o fonoškom sustavu hrvatskoga jezika nego i kad je riječ o sustavu zdravoga razuma". Slažući se s odgovorom D. Brozovića, dodajemo neke činjenice koje će možda proširiti pogled na sudbinu *jata* u hrvatskom jeziku. Kažemo, naime, u hrvatskom jeziku, jer hrvatski jezik nije samo hrvatski književni jezik, standardni jezik, nego je to dijasi-stem sa svim svojim narječjima, dijalektima i mjesnim govorima (suvremenima i povijesnima). Međutim, kada I. Pranjko-

vić govori o hrvatskom jeziku misli isključivo na standard, jer da nije tako navedeni opis sudbine *jata* ne bi predstavljao "presedan" u hrvatskom jeziku budući da sve navedene kontinuante, pa i u još složenijim kombinacijama, žive u hrvatskim govorima pa tako i u novoštakavskom dijalektu koji je u osnovi hrvatskoga standarda.

Sudbina starohrvatskoga fonema *ē* pokazuje da je njegov razvoj bio podložan prvenstveno kvantiteti sloga u kojem se pojavljivao, kao i fonemske kontekstu. Zbog toga i nema "tzv. slobodnu distribuciju", ali shvaćenu sustavno, a ne leksemски. U govorima hrvatskoga jezika i neki su drugi vokalski fonemi bili, a i danas su, ovisni o istim čimbenicima.

Tako je npr. u kajkavskim govorima, i to u većini, odnos kontinuante kratkoga i dugoga *jata* monoftong *e* ili *ē* prema diftongu *ie*, a ponegdje i *ei*, pa i u gramatičkim morfemima (npr. u L sg. *na rukiē*), a da se i ne govori o ovisnosti kontinuante *jata* o fonemske kontekstu u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima. Vokali *o*, *ō*, *a* također mogu biti u dugim slogovima diftonzi (*ou*, *uo*, *ao*, *ua*...). Vokal *o*, ovisno o prozodiji i fonemske kontekstu, pa čak i e položaju u riječi, može se zamijeniti drugim fonemom istoga fonoškoga sustava: *e*, *i*, *a*, *u*. Pri tome se on izjednačio s već postojećim fonemima

-
- 1 D. Brozović, *O pravopisu i dvoglasniku pisanim ije*, Jezik 45., 1., 1997., str. 37.–40.
 - 2 I. Pranjković, *Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem*, Jezik, 45., 5., 1998., str. 192.–195.
 - 3 I. Škarić, *Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata*, Govor 13. 1996., br. 1.–2., str. 1.–22. Osim toga, ne ulazimo u grafijska rješenja pisanja dvoglasnika *ie*, o čemu piše Brozović u članku *Refleks starohrvatskoga dugog jata u hrvatskome slovopisu*, Jezik 46., 1998., br. 1, str. 1.–4.

dotičnoga fonološkoga sustava. Mogu se navesti još i ovakve formule kontinuanata *jata* u hrvatskim štokavskim dijalektima s odnosom dugi slog : kratki slog: *diete – diteta*, *dite – djeteta*, *diete – deteta*, *dete – djeteta*, *dite – deteta*, *dete – diteta*. U kajkavskom govoru Čučerja, kraj Zagreba, odnos je *diete – djeca*, a u plješivičko-poprigrorskem dijalektu *diete – deca – diteta* (nenaglašeni slogovi).

Sudbina *jata* u hrvatskom jeziku kao dijasistemu pokazuje da je kvantiteta sloga s oprekom kratko ~ dugo najpresudniji čimbenik u distribuciji njegovih kontinuanata bitno utječeći na njihovu narav. Zbog toga se već više od pola stoljeća u fonologiji vokalizam interpretira na dva načina.

(a) Jedan je način da se polazi od tzv. maksimalnoga sustava, tj. od onoga u kojem ima više razlikovnih jedinica (u hrvatskom književnom jeziku to je dugi slog), pa se onda u distribuciji kaže da u nekom od položaja (u hrvatskom književnom jeziku u kratkom slogu) dolazi do neutralizacije tih i tih jedinica i do smanjenja njihova broja. U hrvatskom književnom jeziku to bi značilo da se jedinice *ie* i *e* (pojednostavljenogovoreći) iz maksimalnoga sustava (dugi slog) neutraliziraju u jedinici *e*, a jedinice *ie* i *i* u jedinici *i*.

(b) Drugi je način interpretacije da se govori o različitom broju fonema u različitim položajima. Kako je i u hrvatskom književnom jeziku kvantiteta inherentna oznaka, može se reći da u dugom slogu postoji šest, a u kratkom slogu pet samoglasnika. Drugo je pitanje njihova podrijetla, kao što je i u slučaju *je* u riječima *djeteta* i *odjek*. Dakle, bez obzira na to kojoj se fonološkoj interpretaciji priklonili, jedini je mogući zaključak da je dvoglas *je* (u dugom slogu na mjestu *jata*) fonem po načelu: jednom fonem, uvijek fonem (opreka *vük* : *vijēk*). Opreka se *vükovi* ~ *vjēkovi* ne može smatrati mi-

nimalnim parom jer je tu riječ o opreci fonem ~ sekvenca fonema, a kontinuantu se *je* i *jē* donose u morfonološkim alternacijama.

Hrvatski bi se vokalizam mogao, prema tome, interpretirati i ovako:

kratki slog	i		u
	e	o	
		a	

dugi slog	i		u
	ie		
	e	o	
		a	

Činjenica je, osim toga, da se u jezikoslovju uvijek govori o ikavskim, ekavskim i ijekavskim govorima, pri čemu su jednoznačni samo ikavski i ekavski govori jer u svim položajima *jat* ima kontinuantu *i*, odnosno *e*. Ijekavski su govoribobilježeni jer zahtijevaju dodatno objašnjenje – ijekavski su u dugim slogovima. Ako se, dakle, u kategorizaciji hrvatskih narječja može govoriti o ikavskim, ekavskim i ijekavskim narječjima, kako se sve dosada govori, onda se podrazumijeva da je kvantiteta dugoga *jata* relevantan čimbenik u njihovoj kategorizaciji te je, po našem mišljenju, ono što se u hrvatskom književnom jeziku piše s *ije* (<*jata*) u dugom slogu relevantna jedinica koja ulazi u globalni inventar fonema. Budući da se kontinuanta dugoga *jata* u mnogim hrvatskim govorima jednači ili sa sekvencom *je* ili s fonemima *e* i *i*, pa čak i s *a*, ne bi se moglo govoriti o presedanu u hrvatskom književnom jeziku, jer i on u osnovi ima jedan hrvatski dijalekt u kojem, kao i u drugima, mogu biti različite kontinuante starohrvatskoga *jata*.

Na kraju svoga priloga, u točki 8, I. Pranjković navodi da vrijednost samoglasnika na mjestu dugoga *jata*, odnosno u

dugom slogu, ne smatra fonemom nego da bi se reflekse *jata* trebalo opisivati na morfonološkoj razini te bi oni bili morfonemi. U vezi s takvim mišljenjem treba se, barem u najkraćim crtama, osvrnuti na teoretsko pitanje fonema i morfonema. Danas je uglavnom jasno što je fonem, ali je nešto drugačije s pitanjem što je morfo(fo)nem. *Morfo(fo)nem*, koji se danas naziva i *sustavnim fonemom*, a Trubetzkoy ga je zvao *hiperfonemom*, apstraktna je jedinica koja je sastavljena od klase, razreda (više, a najmanje dvaju) fonema, odnosno koja obuhvaća sve foneme – članove neke alternacije. Trubetzkoy je kao jedan primjer uzeo alternaciju *g/k* u primjerima kao *tāk* (*Tag*) – *tāge* (*Tage*), što je i za naš jezik dobar primjer jer u dijalektima postoji isti odnos, npr. *prak* (*prag*) – *praga*. U tim slučajevima *g/k* pripadaju jednomu morfonemu, ali jasno je da su oba člana te apstraktne jedinice svaki za sebe poseban fonem.

Prema tome, morfonem se sastoji od fonema, koji su u specifičnom odnosu u morfemima pod utjecajem različitih fonoloških i gramatičkih čimbenika. Dakle, ne može postojati nešto, nekakav glas, koji bismo smatrali morfo(fo)nemom ako to nije i fonem, jer je i morfo(fo)nologija fonološka disciplina koja proučava fonološka sredstva u službi morfološke, odnosno fonemski sustav morfema i međusobne veze između strukture morfema i njihova funkciranja. Mogu postojati različiti glasovi kao realizacije fonema, onda su to varijante fonema (alofoni), slobodne ili uvjetovane, kombinatorne varijante. Ali varijanta fonema ne može biti u sastavu morfonema, jer to mogu biti samo fonemi. Ako smatramo da se dvoglas *ie* na mjestu dugoga *jata*, odnosno u

dugom slogu, može opisivati na morfonološkoj razini, to pretpostavlja da je taj dvoglas fonem, odnosno, budući da je fonem, može biti u sastavu morfo(fo)nema.

Osim toga, točno je da se “fonološkim zakonitostima nikako ne mogu objasniti alternacije refleksa *jata*” sa sinkronijskoga gledišta. Međutim, one, u dijakroniskom smislu, ovise o pravilima distribucije starohrvatskoga *jata* u fonološkoj strukturi svakoga idioma posebno pa tako i hrvatskoga književnog jezika, dok se u sinkroniji promatraju kao alternacija *ije/je/e/i/ø* u morfonologiji.

Što se tiče slijeda *je* na mjestu *jata*, nema nikakve sumnje, ni s najmanjom teoretskom primislj, da to nije slijed od dva ju fonema. Zna se da su *j* i *e* izvan toga slijeda fonemi, pa onda nema nikakve teoretske mogućnosti da to ne bi bili i u tome slijedu.*

Mijo Lončarić i Vesna Zečević

EPPUR SI MUOVE!

(Osvrt na Brozovićev osvrt)

Istražujući već mnogo godina stanje refleksa dugoga staroga *jata* u hrvatskom spontanom standardu, a sustavnije i eksperimentalno od 1991. godine, te pomno pišući o tome, a ne “na brzinu”, kako me se to htjelo “opravdati” za ono što sam sve to zbrljao, objavljajući dakle ta istraživanja i zaključke do kojih sam došao, očekivao sam osvrte koji će uz brojna odobravanja izraziti i pokoje neslaganje, jer sadašnji su propisi ipak suprotni od onoga što ja

* Članak D. Brozovića o istoj temi izaći će u idućem broju. (Ur.)